

[itobiad], 2021, 10 (3): 2153-2178

<p>1980 Öncesi ve Sonrası Türkiye’de Vesayet Tutelage in Turkey Before and After 1980</p> <p>Video Link: https://youtu.be/jUYqWJv8xxA</p>	
<p>Yasin KÖSECE İl Planlama Uzmanı, İçişleri Bakanlığı Provincial Planning Expert, Ministry of Interior yasinkosece@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-6067-5315</p> <p>Mehmet Talha PAŞAOĞLU Dr. Öğretim Üyesi, Samsun Üniv. İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Asst. Prof., Samsun University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences talha.pasaoglu@samsun.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-3427-0730</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 01.03.2021
Kabul Tarihi / Accepted	: 30.07.2021
Yayın Tarihi / Published	: 03.09.2021
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August-September

Atıf/Cite as: Kösece, Y. & Paşaoğlu, M. T. (2021). 1980 Öncesi ve Sonrası Türkiye’de Vesayet . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (3) , 2153-2178 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/64619/889036>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

1980 Öncesi ve Sonrası Türkiye’de Vesayet

Öz

Demokratik hayat halkın iradesine dayanmaktadır. Halkın iradesini yansıtan siyasi iktidarın, hukuk devletinin sınırları içinde devleti yönetme yetkisini devletin diğer kurumlarıyla paylaşmaya zorlanması kabul edilemez bir durumdur. Bu çalışmada vesayetçi anlayışın ülkemizdeki etkileri özellikle 1960-1980 ve 1980 sonrası olmak üzere karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Öncelikle vesayet kavramına ve Türkiye’de askerî ve bürokratik vesayetin tarihsel köklerine değinilecektir. Daha sonra 1960 Askerî Darbesi sonrasında kurumsallaşan vesayet odaklarının Türkiye siyasetine etkisi yorumlanacaktır. 1980 Darbesi ile anayasal bir kimliğe kavuşan askerî ve bürokratik vesayetin 1980’li ve 1990’lı yıllar boyunca aldığı şekil, 28 Şubat 1997 Darbesi’ne kadar vesayetin muhtelif türlerini siyasette etkin kılmıştır. Karşılaştırmalı tarihsel analizin uygulanacağı bu çalışma, söz konusu vesayet odaklarını açıklama amacı taşımaktadır. Bu bağlamda Tek Parti Dönemi’nde seçilmişler ve atanmışların iş birliğinin varlığının yanı sıra parti-devlet bütünlüğü doğrudan ve olağanlaştırılmış bir vesayeti kurumsallaştırırken, Demokrat Parti iktidarında vesayete mesafe koyulduğu iddia edilecektir. Ne var ki, çok partili Türkiye siyasetinde de sivil, askerî ve bürokratik vesayetin etkisi hiç eksik olmamıştır. Aslen 1961 Anayasası’nın kurduğu sistem, askerî ve bürokratik vesayete yasal bir zemin sunmuştur ve teknokratik vesayet denemesini de içeren bu çok aktörlü yapı diğer vesayet odaklarının Ordu’ya bağlı çalıştığı izlenimi vermiştir. 1980 sonrasında askerî vesayetin tek belirleyici olduğu ve fakat diğer vesayet odaklarının da onun hizmetinde ya da paralelinde söylem ve eylem ürettiği bir form kazanmış ve bu birlikteliğin son örneği 28 Şubat 1997 Darbesi olmuştur. Türkiye siyasetine etki eden vesayet odakları 2000’li yıllarda da var olmaya devam etmiştir. Ne var ki, bu çalışma, 1980 sonrası vesayeti 1997’ye kadar inceleyip 2000’li yılların ayrı bir çalışma konusu yapılmasını önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Askerî Vesayet, Bürokratik Vesayet, Karşılaştırmalı Siyasi Kurumlar.

Before and after 1980 in Turkey Tutelage

Abstract

Democratic life is based on the will of the people. It is unacceptable that the political power, which reflects the will of the people, is forced to share its authority to govern the state within the boundaries of the rule of law with other institutions of the state. In this study the effects of tutelage in Turkey will be analyzed comparatively, especially between 1960-1980 and after 1980. First, it will be referred to the concept of tutelage and to the historical

roots of bureaucratic and military tutelage. Then the influence of the tutelage which was institutionalized after the 1960 Coup on Turkish politics. The military tutelage, which gained a constitutional identity with the 1980 coup, enabled various types of tutelage in politics during the 1980s and 1990s, until the 28th February Coup. This study, in which the comparative historical analysis method will be applied, aims to explain the mentioned centers of tutelage. In this context, while the party-state integrity institutionalized a direct and ordinaryized tutelage, along with the cooperation that was elected and appointed during the Single Party Period, it will be claimed that the Democratic Party rule put a distance from tutelage. However, the influence of the military and bureaucratic tutelage has never been disappeared in this multiparty Turkish politics. The system established by the 1961 Constitution provided a legal basis for military and bureaucratic tutelage, and this multi-actor structure including the technocratic trial of tutelage gives an impression that all other tutelage centers worked under the Military. It gained a form in which military tutelage was the only decisive after 1980, but other tutelage centers also produced rhetoric and action under the influence of or in parallel with it. The latest example of this association was on February 28, 1997 Coup, Turkey has influence on politics. The tutelage centers survived in the 2000s, too, however this study brings the issue until 1997 and offers the 2000s as a part of different studies.

Keywords: Military Tutelage, Burocratical Tutelage, Comparative Political Institutions.

Giriş

Toplumsal ihtiyaçların sonucunda ortaya çıkan ve aslında hukukî bir kavram olan vesayeti (Güneş, 2011: 53) siyaset bilimi bağlamında inceleyen bilim insanları, vesayeti, ‘vasilik’ kavramının karşılığı olarak özellikle de Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) Tek Parti iktidarını tanımlarken ve ‘muhafızlık’ kavramının karşılığı olarak doğrudan demokrasinin reddini içeren şekliyle olmak üzere iki anlamda kullanır. İlk anlamı olan ‘vasilik’, halkın seçim ehliyeti için gerekli olan ayırt etme kabiliyetinin olmadığı varsayılarak oluşturulan bir nevi tek parti diktatörlüğünü ifade ederken ikinci anlamı olan ‘muhafızlık’, Robert Dahl’ın (2010: 82) ifadesiyle halkın yönetim kabiliyetinin olmadığı, böyle bir isteğinin olmadığını düşünenlerin demokrasi içinde değerlendirilemeyecek olan görüşünü yansıtır (akt. Güneş, 2011: 87). Bu bağlamda “sıradan” insanların doğru karar verme konusunda eksik olduğu ve halkın cahil ve eğitimsiz olduğu varsayımı, akıllı ve bilge insanlara koşulsuz itaat edilmesi gerektiği inancı (özel bilgi ilkesi), Platon’da hayat bulan toplumun önderlerinin doğuştan belli olması (metaller mitos), sorumluluk duyulmayan alanda bilgi sahibi olma isteksizliği (dürtü sorunu) gibi birçok seçkinci düşünce üretilmiştir (Güneş, 2011: 76-81). Bu bağlamda, Güneş’in ifade ettiği seçkinci yaklaşımın Türkiye’de vesayetçi anlayışın hem

gelişimine hem de on yıllar boyunca büyük oranda kalıcı ve etkili oluşuna sebep olduğu söylenebilir. Bu çalışmada Türkiye’de vesayetın 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi’nden önce ve sonra farklı nitelikler arz ettiği iddia edilerek Osmanlı Devleti’nden miras alınan bir olgu olarak askerî ve bürokratik vesayetın tarihselliği izah edilecektir. Bu açıdan Cumhuriyet tarihi boyunca siyasi hayatta etkili olan bu olgunun net bir portresi çizilmeye çalışılacaktır.

Türkiye’de özellikle 1960 Darbesi sonrası kurumsallaşan vesayet olgusu, 1980 öncesinde hangi genel nitelikleri taşıyordu; 1980 sonrasında ve 1982 Anayasası özelinde vesayete imkân veren düzenlemeler nelerdi? 1980 sonrası Türkiye siyasetinde öne çıkan bir vesayet odağı olarak Ordu, hangi kurumlarla ilişki ve iş birliği içindeydi? 1990’lar boyunca öne çıkan bir çıkar grubu ve güç odağı olarak medya 28 Şubat Darbesi’ne giden yolda nasıl bir rol izledi? Bütün bu soruların yanıtlarının tartışılacağı bu kronolojik çalışma, 28 Şubat 1997 Darbesi ile sona ermektedir; zira 28 Şubat Darbesi sonrası dönemin askerî/bürokratik vesayet açısından yeni bir dönem olarak analiz edilmesi gerekmektedir. Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı boyunca askeri ve/veya bürokratik vesayetın süreklilik içeren bir örneği olmakla birlikte, siyasi iktidar ile girilen muhtelif mücadelelerde eskisinden farklı nitelikler taşıdığı ve kendi içinde Kemalist vesayet ve Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) vesayeti olarak ikiye ayrılabilceği görülmektedir. Türkiye siyaseti, askerî ve bürokratik vesayeti 2000’li yıllarda yasal/ıdarî düzenlemeler ile geriletmeyi başarmış olsa da FETÖ’nün iki alanda da ortaya çıkan yeni bir vesayet kurma girişimi 15 Temmuz 2016 Direnişi ile başarısızlığa uğratılmıştır. Bu bağlamda, vesayetle mücadelenin bu iki boyutunun etkili olduğu Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi’nin ayrı bir akademik çalışmayı hak ettiği göz önünde bulundurularak bu yazı, 1980 öncesi ve sonrasında karşılaştırılmasıyla sınırlı tutulmuştur. Çalışmanın yöntemi karşılaştırmalı tarihsel analizdir; bu yöntemin seçilme gerekçesi Türkiye siyasetindeki vesayetçilik olgusunun süreklilik arz ettiği; farklılaştığı momentlerin ise karşılaştırmalı bir tarih okumasıyla daha iyi anlaşılabilceği düşüncesidir.

Türkiye’de Vesayetın Tarihselliği

Heidegger (2006) “tarihsellik aslında zamansallıktır” diyerek dikkatimizi olgulardan ziyade tecrübelerine çeker. Bu çalışmada da vesayetın tarihselliği, Türkiye siyasetinin yalnız iktidar değişimlerinin seyrinden ibaret olmayan tecrübelerinde aranacaktır. Zira tarihsel olgulara onların Türk halkı/milleti nezdinde ortaya çıkardıkları sonuçlar; doğurdıkları infial, direniş ve/veya kabullenmeler bağlamında bakmak gerekir. Karl Marx (1987: 56) Alman İdeolojisi’ne düştüğü bir notta şöyle der: “İnsanların bir tarihi vardır, çünkü insanlar yaşamlarını üretmek zorundadırlar: Bu, onların fiziksel yapılarının ve aynı şekilde bilinçlerinin içerdiği bir şeydir.” Burada o, tarihi inşa eden olgunun fiziksel koşullar ile üretim ilişkileri olduğu tezini hatırlatır. Aynı zamanda tarihselliği hayatın zorunlu ve sürdürülebilir bir olgu olmasında arar. Türkiye’de vesayetın tarihselliği eski iktidar kurumlarının yeni vesayet odaklarıyla birlikte siyasi tarihin anlamlandırılma biçimlerine nasıl etki ettiği izaha muhtaçtır. Bu bölümde, öncelikle Osmanlı Devleti’nden Türkiye

Cumhuriyeti’ne adeta bir “siyasi miras” olarak kalmış görünen vesayetin sivil, askeri ve bürokratik biçimleri analiz edilecektir. Daha sonra Tek Parti Dönemi’nden 1980 Darbesi’ne kadar vesayet olgusu irdelenerek bürokratik vesayetin ortaya çıkması muhtemel yeni vesayet biçimleriyle ve kurumlar arasında potansiyel rekabet ile birlikte ele alınması önemli görünmektedir.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir “Miras”: Sivil, Askeri ve Bürokratik Vesayet

Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşu ve kuruluştan sonraki ilk döneminde askeri iş birliğinin sürmesi adına, boy beyleri, aşiret liderleri ve büyük aile reislerinden oluşan bir yönetici sınıfı ortaya çıkmıştır. Fakat 1402 Ankara Savaşı’nda görüldüğü gibi bu yöneticiler merkezi otoriteye kimi zaman destek vermemiş ve merkezi otoriteye tehdit oluşturmuşlardır. Beylerin bu davranışları Osmanlı’yı, gayrimüslim olup sonradan Müslüman olan sadık “kul”lardan oluşan bir devlet teşkilatı kurmaya yönlendirmiştir (Heper, 2018: 48-49). Bu şartlar altında, II. Murat ve özellikle II. Mehmet zamanında geliştirilen yeni sistemde geniş bir memurlar kadrosu oluşturulmuş ve devşirmeler bürokrasinin prestijli kısmına sahip olmuşlardır. Böylece sadık bürokrat kadrolar sayesinde yereldeki beylerin yönetimdeki etkinliği azaltılmıştır (Karpaz, 2014: 46). 15. yüzyılda oluşturulan bu sistemde, 16. yüzyılın sonuna gelindiğinde devletin iş yükünün artmasıyla merkezi bürokrasideki memur sayısının yüz kişiyi geçtiği görülmektedir (Afyoncu, 2016: 730).

18. yüzyılda Avrupa devletlerine karşı mücadelede sorunların çözümü için modernleşme politikalarına yönelindiği ve Batı’daki gelişmelerin etkisiyle idaredeki işlerin karmaşıklaşması iş yükünün arttığı, uzman personel eksikliği görüldüğü ve bürokratik yapının yetersiz kaldığı (Akyıldız, 2012: 20) ifade edilmektedir. Shaw’ın (2008: 209) söz ettiği gibi Osmanlı düzeninin temelini oluşturan padişah düzenin karmaşıklığı içinde tüm ayrıntılara hâkim değil daha ziyade bir simgedir; 19. yüzyıl reformları, Fransız “Grandes Ecoles”ünü örnek alarak devlet çıkarlarını göz önünde tutarak yetiştirilen bürokratların devleti sahiplenerek kendilerini devletin varlığıyla özdeşleştirmesi (Kaliber, 2007: 107; Mardin, 2017a: 57) anlamı taşır.

Mithat Paşa’nın çabalarıyla hazırlanan, bürokrasiye bir koruma sağlayan ve dış baskı 1876 tarihli Kanun-i Esasi’nin ilanı ile meşrutiyete geçilmiştir (Karpaz, 2015: 8). 1877’de yapılan seçimler sonucunda ilk kez bir Osmanlı Parlamentosu toplanmış ancak kimi yazarlara göre seçilmişlerin bürokrasiye yaptığı eleştirilerin II. Abdülhamit tarafından saygısızlık olarak değerlendirilmesi (Karpaz, 2015: 9) sonucunda 1878’te Padişah tarafından Anayasa feshedilip Meclis-i Mebusan süresiz olarak tatil edilmiştir. Sivil ve askeri bürokratların baskısı sonucunda 1908’de II. Abdülhamit’in emriyle Kanun-i Esasi tekrar yürürlüğe girmiş ve 1909 anayasa reformuyla padişahın yetkileri kısıtlanıp meclis güçlendirildiği halde askeri-sivil bürokratların ağırlıkta olduğu İttihat ve Terakki Partisi (İTP) 1912’den itibaren iktidarı fiili bir parti diktatörlüğüne dönüştürmüştür (Özbudun,

2016a: 25). “Sopalı seçim” olarak anılan 1912 seçimlerinde hem şiddet olayları hem de muhalefetin seçim propagandasının çıkarılan yasalarla sekteye uğratılması gibi stratejiler, İTP’nin seçimleri büyük farkla kazanmasını (Ahmad, 2019: 150-151) sağlamıştır. İttihatçıların mevcut muhalefeti bu şekilde ortadan kaldırması üzerine İttihat ve Terakki’yi hükûmetten uzaklaştırma hedefinde olan, Hürriyet ve İtilaf Partisi bağlantısı bulunan ve birtakım subaylardan oluşan “Halaskar Zabitan” adlı yeni bir muhalif hareket ortaya çıkmış ve İttihatçıları iktidardan uzaklaştırmıştır. Ancak İttihatçılar 1913 ‘teki “Babiâli Baskını”yla yönetimi tekrar ele almış ve bu baskın sonrası sadrazam olan Mahmut Şevket Paşa’nın da göreve geldikten 5 ay sonra suikasta uğramasıyla tek parti yönetimi güçlenmiştir (Afyoncu, Önal ve Demir; 2018, 352; Ahmad, 2019: 154; Çavdar, 1991: 8; Hale, 2014: 78; Lewis, 2018: 302; Ortaylı ve Erdinç, 2016: 70).

Seçilmiş-Atanmış İlişkileri: Tek Parti Dönemi ve Sonrası

Bu dönemde kendi yorumladıkları şekilde Atatürk devrimlerinin muhafızı olan bürokratlar, resmen onaylanmış ideolojinin fedakâr bekçileri olarak çok partili hayata geçildikten sonra konumlarının tehlikeye girmesine, sınıfsal konumunu koruma refleksiyle yanıt vermiştir (Heper, 2011: 84-88). Fethi Bey ile Atatürk arasında başarısızlığın muhalefet eksikliğinden kaynaklandığına dair bir mektuplaşmadan doğan (Zürcher, 2000: 260) Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) “Gazi’ye karşı mücadelenin imkânsız olduğu” gerekçesiyle feshini ilan ettikten sonra (Lewis, 2018: 377) 1935 CHP kongresinde alınan ve 1939’da vazgeçilen parti il başkanlıklarının valilerce yönetilmesi parti-devlet ilişkilerini önemli anlamda değiştirmiş, partinin bürokrasiye teslim edildiği görüşlerine konu olmuştur (Özbudun, 2016b: 98-99). Bürokratik ve siyasi kadroların kaynaştığı (Özbudun, 2016b: 131) bu yıllarda demokratik hayata geçiş gündemden çıkmıştı.

1946 yılında çok partili hayata başarılı bir şekilde geçilmiş olmasına karşın Ortaylı ve Erdinç (2016, 96-97) CHP’nin ilk yıllarında etkin olan İTP’nin vesayetçi düşüncesini yansıtan kadroların İzmir Suikastı davasıyla tasfiye edildiğini ve 1946’da kurulan Demokrat Parti’de (DP) CHP’den daha fazla İttihatçı bulunduğunu ifade etmektedir.

Türkiye’de çok partili sisteme geçilmesinin temel nedeni toplumdan gelen baskılar değil, “Milli Şef” İsmet İnönü’nün Sovyetlere karşı Batılı devletlerin desteğini alarak dış politika oluşturma çabasının ürünüdür (İncioğlu, 2009: 304). II. Dünya Savaşı sırasındaki ekonomik sorunlar sonucunda yerel eşraf ile hükûmet seçkinlerinin zımni ittifakının (Ahmad, 2015: 19) bozulması da bir diğer neden olarak görülmektedir. Bu dönem demokratikleşme hamleleri ile Türkiye’nin yeni dünya düzenindeki yerinin sağlanması, ekonomik yaşamın düzelmesi ve Ordunun modernleşmesindeki ekonomik sıkıntıların aşılması hedeflenmiştir (Demirel, 2021: s.47).

DP iktidarında ise devlet yönetimini ancak bürokrasi ile yürütebileceğinin farkında olan Menderes’in bürokrasiye tam anlamıyla hâkim olamadığı ifade edilmektedir (Karpas, 2017: 54). 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra,

CHP’nin seçimi kaybetmesine rağmen İsmet İnönü’nün askeri de arkasına alarak iktidarı bırakmayacağı fısıltıları ortaya çıkmaktaydı (Aydemir, 2011, 29). Bazı yüksek rütbeli askerlerin seçimin iptali konusunda başvurduğu İnönü, bu tarz teşebbüsleri reddetmekteydi (Demirel, 2019: 272). 5 Haziran 1950’de bir albayın Başvekil Menderes’e darbe ihbarında bulunması üzerine 6 Haziran 1950’de Ordunun üst kademelerinde büyük çapta değişiklikler yapıldı (Eroğul, 2017: 88). Bu değişikliklerin büyük tepki toplamamasının nedeni, DP’nin Orduyu modernizasyona tabi tutacağı ve geliştireceği kanısı olup Ordu üstündeki bu ‘sihirli değnek’ beklentisinin boşa çıkmasıyla kısa bir süre sonra tepkiler yükselmiştir. (Demirel, 2019: 272). Ayrıca atamaların ardından yeni generallere duyulan yüksek güven, alt rütbeli subayların DP tarafından ihmal edilmesine yol açmıştır (Ahmad, 2015: 162).

İktidara geldikten sonra DP’nin başta bürokrasi ve Ordu olmak üzere devlet güçlerine yabancı olması ve bu güçlerin CHP’nin güdümünde olduğunun hissedilmesi iktidarı seçim dışı yollarla kaybetme korkusuna sürüklemiştir (Eroğul, 2017: 85). CHP’nin, “halka rağmen halk için” sloganını benimseyen sivil ve askeri bürokrasiye dayanmış olması, DP ile bu kesim arasında bir kutuplaşmaya yol açmıştır (Kongar, 2018,149).

Askerlerin siviller tarafından eleştirilemeyeceğini düşünen Ordu mensupları, DP’lilerin özellikle İnönü’ye karşı takındığı olumsuz tavırlar karşısında hükûmete tepkilerini artırmıştır. Ayrıca iktidarın genel olarak muhalefete tavrı ve dindarlara olumlu yaklaşımı Orduyu rahatsız etmektedir (Demirel, 2019: 277). Orduyu çok iyi tanıyarak nabzını tutan İsmet İnönü’nün, DP’lilere ithafen yaptığı “bu yolda giderlerse dünyalarının başlarına yıkılacağı” uyarısı (Toker, 1991: 273); “artık sizi ben bile kurtaramam”; “şartlar tam olduğu zaman ihtilaller milletler için bir haktr” (akt. Toker, 1991: 330) sözleri 27 Mayıs askeri darbesine giden yolda önemli ifadeler olarak yer almaktadır.

1980 Öncesi Vesayet Hukuki Dayanakları: 1961 Anayasası

Milli iradeyi siyasal egemenliğin kaynağı kabul eden, taşranın da yönetime katılmasını teşvik ile halkla bütünleşmiş bir iktidar görünümünde olan DP iktidarının ilk döneminde (1950-1954) sosyo-ekonomik göstergelerde olumlu etkiler sağlanıp siyasal ve toplumsal özgürlüklerin önü açılmaktaydı. 1954 yılındaki seçimleri de kazanan DP’de, Adnan Menderes bu başarıdan etkilenerek kendisine yöneltilen muhalefeti bastırmaya yönelik hamlelerde bulunmaya başlamaktadır. CHP’nin 1954 yılına kadar olan eleştirileri Atatürk inkılâplarının korunmadığı yönündedir; bu tarihten sonra ise demokrasi ve özgürlüklerin kısıtlanması üzerine olmaktadır (Karpat, 2016: 169-175; Karpat, 2017: 485-507). DP’ye karşı sivil muhalefetin 1954-1955 yılından itibaren artması TSK’de huzursuzluk yaratmaya başlatmakta ve (Karaosmanoğlu, 2016a: 133) 27 Mayıs 1960 tarihine gelindiğinde ise askeri hiyerarşiden kopuk bir şekilde Silahlı Kuvvetler tarafından halkın iradesine darbe yapılarak yönetime el koyulmaktadır. İktidara el koyan Milli Birlik Komitesi (MBK), yeni bir anayasanın hazırlanması amacıyla bir kanadında kendisinin bulunduğu, diğer kanadında ise farklı çevrelerden oluşturduğu

ancak DP'lilerin temsil edilemediği bir Temsilciler Meclisi'nin yer aldığı Kurucu Meclis oluşturmaktadır (Özbudun, 2016a: 28). Kurucu Meclis'in hazırladığı 1961 Anayasası, Türk anayasa tarihinin en çoğulcu ve liberal anayasası olarak kabul edilse de (Özbudun, 2016a: 29) bir darbe anayasasıdır ve milli irade ile iktidara gelen DP döneminde ikinci plana atıldığını düşünen devletçi seçkinlerin eseri olarak içerdiği bazı maddelerle vesayetçi anlayışın kurumsallaşmasının temellerini atmaktadır.

Yüksek Mahkeme ve Yargısal Aktivizm Rollerini Arasında Anayasa Mahkemesi

İkinci Dünya Savaşı sonrası demokratikleşmenin ikinci dalgasında, çoğunlukçu demokrasiden çoğulcu demokrasiye geçiş amacıyla 1962 yılında Anayasa Mahkemesi (AYM) kurulmuştur (Yazıcı, 2017: 1307). Türkiye'de, idarenin eylem ve işlemlerinin yargısal denetimi ilkesinin 1868'den beri giderek benimsenen ve siyasi iktidarlarca yadırganmayan durumuna karşın yasamanın denetimini icra eden AYM, tepeden inme bir yenilikle, iktidarın Anayasa'yı çiğnemesine çare olarak oldukça geç bir tarihte tesis edilmiştir (Ünsal, 1980: 120). Tanzimat'la başlayan, İTP ve CHP ile devam eden sivil-askeri bürokratların siyasi yaşamdaki hâkim konumu 1950 genel seçimleri ile değişmişti. Çevrenin temsilcisi olarak görülen DP'nin 1950'de seçimi kazanması ve iktidarda bulunduğu süre içerisinde 1924 Anayasası'nın fren ve denge mekanizmalarına yer vermeyen yapısından dolayı çoğunlukçu bir yönetim sürdürmesi, eski etkin elitlerin konumunu önemli ölçüde zayıflattı. DP'nin iktidarına son verilmesinden sonra Anayasa yargısının kurulmasını ısrarla talep eden CHP, 1961 Anayasası'nın hazırlanmasında etkin olmuştur. Kurucusu olan eski elitlerin beklentilerine göre hareket eden Anayasa Mahkemesi, kurulduğu günden itibaren birey haklarından ziyade resmî ideolojinin koruyuculuğunu üstlenmiştir (Özbudun, 2012: 18).

DP dönemi olduğu gibi 'parlamento yetkilerinin kötüye kullanılması' tehlikesinin önüne geçeceği düşünülerek oluşturulan AYM'nin kurulduğu yıldan itibaren siyasi bir rol üstlenerek Parlamento'nun yetkilerine ortak olma potansiyeli taşıdığı görülür. Aydın ve Taşkın (2016: 109) bu durumu "1961 anayasası ile anayasada yazılı bulunan temel hak ve özgürlüklerin korunması amacıyla oluşturulan Anayasa Mahkemesi (AYM), parlamentoda kabul edilen yasaların Anayasa'ya uygunluğunu denetleme yetkisiyle donatıldı" diyerek ifade etmiştir. Özbudun'a (2016c: 263) göre Cumhuriyetin "kurucu felsefesi"ni katı bir şekilde yorumlayan Anayasa Mahkemesi'nin verdiği ideolojik temelli kararlar yargısal aktivizm örneği olarak siyasal sorun oluşturmaktadır. Devletçi seçkinlerin görüşlerine taraftar olan AYM ve Danıştay başta olmak üzere bürokrasi, Adalet Partisi'nin (AP) çıkardığı kanunları ve idari kararları "halkı, halka rağmen halk için yönetme" güdüsüyle iptal ederek yasama ve yürütme üzerinde bir vesayet oluşturmıştır (Karpas, 2019: 290).

Anayasa Mahkemesi'nin devlet seçkinleriyle özellikle de Ordu ile aynı fikirler üzerinde buluştukları ve vesayetçiliği içselleştirdiklerine örnek

olarak 1969’da DP’lilere siyasi haklarının iadesi gündeme geldiğinde yaşanan gelişmeler örnek gösterilebilir. Adalet Partisi’nin (AP) bu konuda anayasa değişikliği yapılması hakkında diğer partilerle görüşme yapması üzerine “27 Mayıs’ın intikamı” olarak görülen bu hadise, Orduyu harekete geçirmekteydi. Askerler, bu olaydan rahatsız olduklarını belirtme ihtiyacı duymaktaydılar. Asker kökenli Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ı ziyaret eden Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları “Ordunun bu konuda tansiyonunun iyi bulunmadığını” söylemekteydi. Cevdet Sunay sivil iktidar-Ordu tartışması bağlamında Ordunun yanında yer almaktaydı. AP lideri Süleyman Demirel yaşanan buhranı aşmak adına tartışmaların seçimden sonraya bırakılmasını kendi partisine kabul ettirmekte, seçimden sonra ise Senato gündeminde olan kanun teklifi kabul edilerek kanunlaşmaktaydı (Yılmaz, 2017: 35-61). Bu anayasa değişikliği Türkiye İşçi Partisi’nin (TİP) AYM’ye başvurusuyla iptal edilmekte; bu da 15 kişilik parti grubunun çoğunluk iradesini engelleyerek anti demokratik bir uygulamaya yol açtığı yönünde tartışmaları beraberinde getirmektedir (Dede, 2017: 837). Bu örnekte görüldüğü gibi Orduyu rahatsız eden konu, Anayasa Mahkemesi tarafından da uygun görülmemektedir. 1960 yılındaki askeri müdahale ile sekteye uğrayan demokrasi bu yıllarda adeta yargısal aktivizm ile kan kaybetmektedir.

Denge Mekanizması Olarak Cumhuriyet Senatosu

Cumhuriyet Senatosu, DP iktidarı örneğinden yola çıkılarak olası bir tek parti iktidarında dengenin sağlanması için oluşturulan bir mekanizmadır (Dede, 2017: 834). Seçimlerde oluşabilecek iktidar değişimlerinde rejim için önemli temel değerlerin etkilenmemesi adına eğitimli insanlardan oluşan ve cumhuriyet değerlerini koruyacak ikinci bir meclisin oluşturulması fikri Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren tartışılan bir konu olmaktadır (Aydın ve Taşkın, 2016: 106). 1961 Anayasasına göre 40 yaşını doldurma ve üniversite mezunu olma şartlarını taşıyan kişilerden oluşan ve çift meclisli sistemde üst meclis olarak görev yapmakta olan Senato; doğrudan halk tarafından, genel oyla altı yıllık olarak seçilen ve 1/3’ü iki yılda bir yenilenen yüz elli üye, eski Cumhurbaşkanı ile Milli Birlik Komitesi üyelerinin oluşturduğu ömür boyu görev yapan tabii senatörler ve Cumhurbaşkanı tarafından seçilen, altı yıl görev süresi bulunan ve 1/3’ü iki yılda bir yenilenen on beş kontenjan senatörü olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır Millet Meclisi’nin 30 yaşını doldurmuş olmak şartını taşıyan üyelerinden farklı olarak Cumhuriyet Senatosu’nun 40 yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim diplomasına sahip yani daha yaşlı ve daha “okumuş” üyelerinin Millet Meclisinin davranışlarını dengeleyebileceği düşünülmüştür (Özgişi, 2011: 301; Tanilli, 1993: 260; Tanör, 1997: 62). Demokrasiyle bağdaşmayan bir şekilde devletçi seçkinlerin temsilcisi olarak seçilen tabii senatörler ve kontenjan senatörleri vesayeti temsil eden üyeler olarak senatoda yerlerini almaktadır. Genel seçimlerde “rejim açısından riskli” bir parti TBMM’de çoğunluğu elde ettiği takdirde, Senato’da daha önceki seçimde oluşmuş irade ile bu partinin faaliyetlerinin aşırılığı önlenmesi amacıyla genel seçimler ve Senato seçimleri ayrıştırılmaktadır. Ayrıca Cumhurbaşkanı’nın

“rejimi koruyacak kanattan” seçileceği düşünülüyor, 150 seçilmiş üyeye karşı meclis üzerinde vesayeti sağlayacak olan en az 37 üyenin bulunacağı düşünülmektedir (Aydın ve Taşkın, 2016: 106-107). TBMM’de üyelerin seçimle göreve gelmesine rağmen, kanunların görüşülmesinde ve kabulünde veto hakkı olan Senato’da atanmış üyeler yönünden seçkin ve korporatif bir yapı görülmesi anayasalcılığa aykırı bir durum olarak dikkat çekmektedir. Kaldı ki Senato’nun kendisine yüklenen fren mekanizması ve aydınlatma misyonlarında başarısız olduğu, Senato’dan sorunsuz geçen birçok kanunun AYM tarafından iptal edilmesinden anlaşılmaktadır. Cem Eroğul’a göre Senato’nun işlevi, “toplam yasama faaliyetlerinin yaklaşık %90’ında etkisiz ve yasama faaliyetini yasa başına ortalama iki ay geciktirmekten ibaret kalmıştır” (Dede, 2019: 834).

Yargıda Sivil-Asker Ayrımı: Askeri Yargı Kurumları

“Asker kişilerin, askeri olan suçları ile bunların asker kişiler aleyhine veya askeri mahallerde yahut askerlik hizmet ve görevleri ile ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevli” (Gözler, 2000: 840) askeri yargı kurumları, “askeri bürokrasiyi İdare’nin askeri yargıyı da Yargı’nın bir parçası görmeyen” (Parla, 1991: 113) 1961 Anayasası’nın 138. maddesiyle anayasal bir nitelik kazanmaktadır. Önceki anayasalarda düzenlenmeyen askeri yargı, devleti militarize eden 1961 Anayasası’nda (Parla, 1991: 136) özel bir hukuk alanı olarak ele alınmakta; askerlere özel yargı kurumları oluşturulmaktadır (Aydın ve Taşkın, 2016: 111). Sistem içindeki ayrıcalıklı konumunu devam ettirmek isteyen Ordu, sosyal ve politik alana yaptığı müdahalelerde yargı denetiminin dışında kalarak bu müdahalelerin kalıcılığını sağlamayı istemektedir. 1961 Anayasası’yla birlikte askeri yargının anayasal bir konuma getirilmesine ek olarak “adli yargıya paralel özerk bir yargı kolu” olarak düzenlenmesi TSK’nin sistem içindeki özerkliğini güçlendirmektedir. Disiplin mahkemelerinin askeri yargıya dâhil edilmesiyle askeri yargının görev alanında genişlediği görülmektedir. 138. maddenin ikinci fıkrasındaki “askeri mahkemeler, asker olmayan kişileri ancak özel kanunda belirtilen askeri suçlardan dolayı yargırlarlar” ifadesi sivillerin askeri yargı organlarında yargılanmalarını meşru hale getirerek, tabii hâkim ilkesini ihlal etmektedir. 1971 Anayasa değişikliği ile sivillerin askeri mahkemelerde yargılanacakları alan daha da genişletilmektedir (Erdem ve Coşkun, 2009: 87-98). Askeri yargı, mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkim teminatına aykırı hükümleriyle hukuk devleti ilkesini ihlal etmektedir (Erdem ve Coşkun, 2009: 109).

Askeri Vesayetin Meşrulaştırılması: Milli Güvenlik Kurulu

Fransa, İtalya ve ABD’nin de aralarında bulunduğu birçok ülkede, İkinci Dünya Savaşı sonrası sivil-asker arasında iletişimi sağlamak ve hükümetlere güvenlik alanında danışmanlık yapmak üzere kurulan yüksek kurullar, 1961 Anayasası’na da ilham vermekte ve Milli Güvenlik Kurulu (MGK) oluşturularak anayasal bir niteliğe bürünmektedir. Dünyadaki diğer örneklerde askerler sivillere kurul üyesi olmadan danışmanlık hizmeti

vermekteyken MGK’da askerler kurulun tabii üyesi olup sivil üyelerle eşit oy hakkına sahiptir (Beriş, 2010: 448). Yapısı bakımından siviller lehine bir çoğunluk söz konusuysa da MGK bu dönemde siyasal iktidar üzerinde üstünlük kurmakta ve yıllar ilerledikçe siyasal kararların alındığı bir kurula dönüşmektedir. Hikmet Özdemir’e göre, 1908’den beri süregelen Ordunun siyasal hayattaki sıra dışı rolünü meşru kılmak amacıyla 27 Mayıs 1960’ın darbeci subayları tarafından anayasallaştırılan MGK “rejim üzerinde askeri kontrol sistemi gibi davranan bir organ” olarak hareket etmektedir (Keskin, 2017: 873). 1961 Anayasası’nın 111. maddesine göre “Milli Güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyon sağlanmasında yardımcılık etmek üzere gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu’na bildirmek” olan MGK’nın işlevi, 1971’deki muhtıra sonrası yapılan değişiklik ile “yardımcılık etmek üzere” ifadesinin çıkarılması ve “bildirir” ifadesi yerine de “tavsiye eder” olarak değiştirilmesiyle kapsamlı bir şekilde genişletilmektedir (Aydın ve Taşkın, 2016: 449).

Teknokratik Vesayet Denemesi: Devlet Planlama Teşkilatı

1960 Darbesi’nden sonra askerî yönetim tarafından Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmaktadır (Keskin, 2017, 873). Planlı ekonomiye geri dönülmesi amacıyla Eylül 1960’ta müsteşarlık olarak kurulan DPT, 1961 Anayasası ile anayasal güvenceye kavuşmaktadır (Aydın ve Taşkın, 2016: 122).

DP’yi ekonomik olarak başarısız bulan darbeciler, siyasilerin çıkarlarına göre politika yürütmemesi adına belli bir planın ortaya konduğu kalkınma yanlısı bir görünüm içerisindedirler. Siyasal sistemde DPT’nin ağırlığının fazla olması istendiğinden, bu kurumun siyasetten tamamen bağımsız bir şekilde hukuki olarak siyasal iktidarı bağlayıcı bir yapıda olması tartışılır. Bu tartışmaların sonunda siyasal iktidar, DPT’nin planlarına bağlı kılınmasa da doğrudan Başbakanlığa bağlanarak geleneksel örgütlenmeden farklı bir yol çizmektedir (Şimşek, 2020: 234).

Siyasiler ile bürokrasi arasındaki iktidar savaşında, bürokratların teknik bilgi sahibi olması siyasilere karşı ellerini güçlendirmektedir. 1961 Anayasası ile hükûmeti frenlemek amacıyla kullanılan DPT, bilgi ve uzmanlığı sayesinde bünyesindeki teknokratlarla, siyasiler üzerinde baskı oluşturmaktadır (Eryılmaz, 2008: 148). Geniş bir faaliyet alanı bulunan DPT’nin hazırladığı planlar ve kılavuzlar; yatırım, vergi, dış ticaret vb. konularında saptadığı hedefler DPT bürokratlarının izlenecek politikadaki etkinliğini göstermektedir (Yılmaz ve Güler, 2016: 300).

Başbakanlığa bağlanan, başına da müsteşar olarak albay rütbesinde bir askeri personel getirilen DPT’nin, ülkenin kalkındırılmasını akılcı ve bilimsel yöntemler ışığında gerçekleştirmesi beklenen bir kurum olarak siyasal müdahalelerden korunması için ayrıcalıklara sahip olması sağlanmakta bu durum da DPT müsteşarının neredeyse Bakanlar Kurulu üyesi gibi davranılmasına yol açmaktadır. Ancak plancılarla siyasal iktidar, özellikle tarım gelirlerinin vergilendirilmesi konusunda karşı karşıya

gelmekte, büyük toprak sahiplerinin desteğini kaybetmek istemeyen siyasal iktidara karşı plancılar geri çekilmekte ve böylece DPT'nin bozulma süreci başlamaktadır (Keskin, 2017: 875).

AP'nin 1965'te iktidara gelmesinden sonra yapılan mevzuat değişikliğiyle kuruluş felsefesinden uzaklaşan DPT, Kongar'a göre "1960 darbesinden sonra siyasal iktidarlar üzerinde, teknokratik ve bürokratik denetimleri artırmak için kurulan Devlet Planlama Teşkilatı, çok kısa bir süre geçince hemen hükûmetlerin denetimi altına girivermiştir" (Kongar, 2018: 658). Özellikle sağ partiler, DPT'nin yaptığı plan ve programların kendilerini kısıtladığını düşünmekte, "plan mı pilav mı?" gibi sloganlarla DPT'ye bakış açılarını göstermektedir (Çavdar, 2013: 104). DPT'nin üst düzey kadrolarında çok fazla değişim olması ve özellikle de Adalet Partisi'yle birlikte siyasi atamaların gerçekleşmesi sonucunda DPT hedeflerinden sapmakta ve "hükûmet yatırımlarını planlayan büro" düzeyine inmektedir (Ahmad, 2015: 275).

1980 Öncesi Vesayet Odakları ve Odaklar Arası İlişkiler

Özellikle Tanzimat döneminden itibaren devlet seçkinlerinin "eski, geri ve geleneksel olan"a karşı "yeni, ileri ve modern olan"ı tercih ettikleri ve tercihlerini halka kabul ettirmek için çabaladıkları görülmektedir. Osmanlı'da sivil-asker bürokratlar modernleşmenin motor gücünü oluşturarak padişahın yetkilerini kısıtlamaya yönelik hamleler yapmakta ve birçok alanda reformun öncüsü olmaktadır. Padişahın otoritesinin halkın lehine bir şekilde azaltılması demokratikleşme yönünde etkili bir hamle iken, Cumhuriyet'in sivil- asker bürokrat ağırlıklı kurucularının, padişahı bertaraf etmelerine rağmen bu sefer de halkın iradesini yönetime yansıtılmama üzerinde oluşturduğu sistem anti-demokratik bir vaziyet oluşturmaktadır. Tek parti dönemi siyasetçilerin bürokratlarla birlikte yaptığı rejim muhafızlığı, çok partili döneme geçilmesiyle birlikte devletçi elitlerin siyasal sistem üzerindeki vesayetine dönüşmektedir.

1980 Öncesi Askeri Vesayet

Askerlerin yönetime müdahalesi sadece 19. ve 20. yüzyılla sınırlı kalmamaktadır. Osmanlı Devleti padişahlarının on iki tanesinin de askeri güçle değiştirildiği hesaba katıldığında darbelerin bir geleneğe dönüştüğü göze çarpmaktadır (Afyoncu, Önal ve Demir; 2018, 11). 20. yüzyıldaki siyasi yapıdan İttihatçıların da içinde askerlerin siyasete karışmamasını savunanlar olmakla birlikte asker ve bürokrasinin mevcut gücünü korumak adına bu geleneği devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Ordu'nun, kendisini "devletin temeli" olarak görmesi sonraki yıllarda da bu geleneğin devam etmesine neden olmaktadır (Hale, 2014: 94). Sadece darbe olarak karşımıza çıkmayan bu fikir yapısı, vesayet olarak da ön plana çıkmaktadır. Kökeni Osmanlı İmparatorluğu'na dayanan askeri vesayet; pozitivist, modern ve laik temele sahip Osmanlı subaylarının liderliğini üstlendiği Milli Mücadele döneminin sonunda kurulan Cumhuriyet'te de rejimin temel akidelerine sadık askerler vasıtasıyla devam etmektedir. Huntington'un deyişiyle TSK, cumhuriyetçi

ve laik ilkelere bağlı devlete “ayna tutacaktı”. Bu ise Ordu ile seçilmiş iktidar arasındaki ilişkide Ordunun öznel kontrolünü göstererek nesnel demokratik kontrolden ayrılmaktadır (Karaosmanoğlu, 2016b: 202).

Atatürk, geçmişte İttihat ve Terakki Partisi’nde askerlerin yer almamasını ve asker-siyaset ayrılığını savunduğu gibi Cumhuriyet kurulduktan sonra da geçmişteki tecrübelerden dolayı askerinin siyasete karışmasını tasvip etmemiş, Bağımsızlık mücadelesinin sona ermesinden sonra mücadeleyi yürüttüğü arkadaşlarına siyaset ve ordu arasında bir seçim yapmaları gerektiğini söylemiştir. Atatürk’e göre Ordu, kendisine ve cumhuriyete sadık olmalı ve siyasi heveslere kapılmamalıdır. 1920’li yılların ortasından Atatürk’ün ölümüne kadar Ordu sadık bir iktidar ideolojisi yanlısı tutum sergilemekte ve aktif siyasetten uzak durmaktadır (Hale, 2014: 109-117). Onun ölümünden sonra Ordunun etkisi ve süreçte aktif bir rol oynamasıyla Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü dönemlerinde, askeri bürokrasinin siyasal otoritenin denetiminde hareket etmesi sağlanmakta ve herhangi bir zorluk ya da karşıtlıkla karşılaşmamaktadır. Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte ise Silahlı Kuvvetler temel ilkelerin koruyucusu olma saikiyle DP’nin laiklik ve inkılapçılık ilkelerine bakış açısını olumsuz değerlendirmektedir.

DP’nin Batı’daki ekonomik ve toplumsal gelişmeleri görmezlikten geldiğini ve siyasal İslam’ı devlet kademelerinde etkin hale getirmeye çalıştığını düşünen Ordu, 1960 darbesiyle Batı’daki yeniliklere uygun bir sistem kurmak için yönetimi ele geçirdiğini savunmaktadır (Kongar, 2018: 651). DP iktidarının, Ordunun siyasetteki etkisini minimuma indirmek istemesi ve askeri bürokrasi üzerinde siyasal iktidar olarak egemenlik kurmaya çalışması (Beriş, 2010: 436) da özellikle “genç subayları” rahatsız etmekte ve Ordunun içinden bir cunta yönetime el koymaktadır.

27 Mayıs 1960 Darbesi’nden sonra siyasete yön vermeye devam eden Ordu, demokratikleşme çabaları içinde koalisyonların oluşması için isteklerde bulunmaktadır. Adalet Partisi’nin (AP) asker kökenli ilk başkanından sonra başkan seçilen Süleyman Demirel, Ordunun hassasiyetlerini gözetilen bir tutum takınmakta ve Ordunun siyasal alana müdahalesi konusunda taviz vermektedir (Beriş, 2010: 441). Ancak verilen tavizlere rağmen tarih 12 Mart 1971’i gösterdiğinde, dünyadaki toplumsal hareketlerden etkilenen ülkede ortaya çıkan kitlesel eylemler sonucunda hükûmetin değişmesini talep eden Ordu, muhtıra vererek demokrasiyi bir kez daha sekteye uğratmıştır. Ordu desteğiyle iktidara gelen hükûmetler döneminde, MGK’yı ve askeri yargıyı güçlendiren, temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan anayasa değişiklikleri yapılmıştır. Ordunun, siyasiler ve yönetim üzerindeki vesayetini rağmen şiddet olayları 1980’e kadar artmaktaydı, her gün karşıt görüşlü insanlar birbiriyle çatışmakta ve çatışmaların ağır sonuçlarına maruz kalmaktaydı. Ordu bu vesayeti yeterli görmeyerek yönetime tekrar el koymak için fırsat beklemekteydi.

1980 Öncesi Bürokratik Vesayet

Tanzimat döneminde yönetimde başlayan etkin rolünden, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra iktidar çizgisinde hareket edip halk üzerinde hakimiyet kurmaya evrilen sivil bürokrasi, çok partili dönemde ikiye ayrılmaktadır. Bir kısmı DP'nin denetimine girmekteyken bir kısmı ise devletçi seçkin yapısını koruyarak CHP'nin yanında yer almakta ve DP'yi eleştirmektedir (Kongar, 2018: 657). 1960'da Ordunun yönetime el koyması sonrası siyasal seçkinleri dengelemek için sivil bürokratlar da kullanılmakta ve bu doğrultuda Devlet Planlama Teşkilatı kurulmaktaydı. 1965'te AP'nin iktidara gelişinden sonra siyasal iktidarla yakınlaşan sivil bürokrasi, sonraki yıllarda iktidar değişiklikleriyle de eski etkisini kaybetmektedir. Özellikle 1973 sonrasında koalisyon hükûmetlerinin iktidara gelişi, sivil bürokrasinin Türk siyasal hayatında oynadığı etkin rol konusunda sonun başlangıcını oluşturmaktadır (Heper, 2018: 159).

Sivil bürokrasinin, tek-parti döneminde halk üzerinde ideolojik vesayet aracı olarak hareket ettiği, çok partili dönemde bir kısmının hükûmetin yanında yer almasına rağmen diğer kısmının devletçi seçkin özelliklerinin ağır basmasıyla siyasal iktidarın emirlerini kendi görüş ve yorumlarına göre yerine getirdiği, 1960 sonrasında askerlerin güdümünde etkin rol oynadığı, ilerleyen yıllarda ise vesayet odağı olmaktan çok siyasal iktidarların hakimiyetine ya da diğer vesayet odaklarının güdümüne girdikleri görülmektedir.

1980 Öncesi Yargısal Vesayet

1950'de iktidara gelen DP, mevcut anayasada denge ve denetim aygıtlarının bulunmamasını fırsat bilerek çoğunluk iktidarına yönelmekte, 1961 Anayasası ise bu denge ve denetim mekanizmalarını kurarak çoğulcu bir yapı tesis etmeyi amaç edinmektedir. Ancak kurulan bu organlar askeri-sivil bürokratik vesayetlinin tohumlarını atmakta, AYM ve diğer yüksek yargı organları başta olmak üzere bu kurumlar devletçi seçkinlerin beklentileri doğrultusunda hareket etmekte özellikle laiklik ilkesine özel bir önem atfetmekte ve seçilmiş siyasal iktidarların meşru hareket alanlarına sıkça müdahale etmektedirler (Özbudun, 2016a: 36).

Askeri bürokrasi ile birlikte hareket ettiği izlenimi veren AYM, rejimin koruyuculuğunu üstlenerek Kemalist ideolojinin vesayet aracı olmakta, siyasal iktidarın kaybedilmesi durumunda siyasi alana müdahale edebilmek amacını taşıyan bir kurum olarak hareket ettiği kurulmasından itibaren verdiği kararlarla anlaşılmaktadır (Okutan, 2019: 73-76). 1960'deki askeri müdahaleyi eleştirmenin suç olmasına dair kanunu anayasaya uygun bulan AYM kendini kuran ve yetkilendiren otoriteyi bu yolla meşrulaştırmaktadır.

Vesayet Odakları Arasındaki İlişkiler

Osmanlı döneminde sivil bürokrasinin öncülüğünde başlayan vesayet, askeri bürokrasi ile ortaklık şeklinde devam etmiş, Cumhuriyet döneminde

siyasi seçkinlerin önderliğinde oluşturulan ideoloji sivil-askeri bürokrasinin sınırlarını belirlemekle birlikte kurucu ilkeler ve rejim konusunda da kendilerini muhafız olarak gören kurumsal aktörlerin varlığı öne çıkmıştır. 1960’tan itibaren AYM’nin kurulmasıyla siyasi iktidarın çoğunlukçuluğa sapsması durumunda iktidarını sınırlandırabilecek bir kurumun ortaya çıkması aslında olumlu bir gelişme olarak tanımlanabilecekken, kurumun temel ilkeleri aşırı derecede koruma içgüdüsüyle hareket ederek hukuksal ve toplumsal beklentileri ikinci plana atması sebebiyle beklentiler boşa çıkmakta ve yeni bir vesayet odağı doğmaktadır.

1960’lı yıllara kadar siyasal alanda etkin olan, 1960’ta DPT’nin kurulmasıyla siyasal iktidarı dengeleyici bir görev edinen sivil bürokrasinin, toplumsal ve ekonomik sınıf niteliği bulunmadığı için toplumdaki en güçlü grupla bütünleşme refleksine sahip olması (Kongar, 2018:658) sebebiyle 1960’ın ikinci yarısından itibaren siyasal iktidarın egemenliğine girdiği, sonraki yıllarda koalisyonlarla iyice etkisini yitirdiği ve böylece vesayetçilik anlayışında odak olma işlevini kaybettiği görülmektedir. Yargı ise 1961’de AYM’nin kurulmasıyla yeni bir vesayet odağı olarak ortaya çıkmakta ve yine bu yıllarda askeri yargı yetkilerini ve alanını genişletmektedir. AYM’nin kendisini kuran ve yetkilendiren otoritenin düşünceleri bağlamında hareket ettiği görülmektedir. Askeri vesayet ise bu dönemde diğer vesayet odaklarının arasında tepede bir konumda yer almaktadır.

1908 yılından itibaren yükselen askeri vesayet 1960 Darbesiyle birlikte siyasal alanı tamamen ele geçirmekte ve giderek diğer vesayet odaklarını kendi fikirleri kapsamında yönlendirip demokratik seçimlerin yapılmaya başlanmasından sonra da siyasal alana müdahil olmaya devam etmektedir. 1971’deki muhtıra ile etkisini artıran Ordu, 1980’de tekrar yönetime el koyarak vesayet dozununu artıracak yenilikler getirecektir.

12 Eylül 1980 Darbesi ve Askeri Vesayet Etkin Gücü

27 Mayıs 1960’taki darbeye olduğu gibi “Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu’nun 35. Maddesini” gerekçe yapan darbeciler, 12 Eylül 1980 günü sabaha karşı yönetime el koyduklarını duyurmaktadır. Siyasi kutuplaşmanın artarak uzlaşma fikrinden uzaklaşılması, karşıt görüşlü grupların çatışması sonucunda binlerce insanın hayatını kaybetmesi ve süresi dolan cumhurbaşkanının yerine yenisinin aylarca seçilemediği gibi ne zaman seçileceği konusunda da belirsizlik ortamı bulunması ülkeyi darbeye sürükleyen nedenlerden olmaktadır (Beriş, 2010: 441).

Askeri yönetimin vesayetini pekiştiren bir belge olan 1982 Anayasası ve Milli Güvenlik Konseyi’nin çıkardığı kanun ve yönetmelikler 12 Eylül rejimini kurumsallaştırma görevini yerine getirmektedir (Karaosmanoğlu, 2016a: 136). 12 Eylül 1980-6 Aralık 1983 tarihleri arasında 669 kanun, 90 Kanun Hükmünde Kararname (KHK), 76 Milli Güvenlik Konseyi kararı ve 3 Milli Güvenlik Konseyi bildirisi olmak üzere toplam 838 kanuni belge çıkarılması, 12 Eylül darbesinin ciddi bir hazırlık sonucunda yapılan ve

köklü bir değişim sürecini içeren bir hareket olduğunu göstermektedir (Aydın ve Taşkın, 2016: 443).

MGK'nın Artan Ağırlığı

1960'daki albaylar cuntasından farklı olarak, ordunun içindeki hiyerarşik yapıya uygun şekilde yapılan 1980'deki darbenin liderliğini Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarından oluşan Milli Güvenlik Konseyi (MGK) üstlenmiştir. Parlatmentonun dağıtılması, hükümetin görevine son verilmesi, sendika faaliyetlerinin durdurulması, belediye başkanlarının azledilmesi, birkaç dernek dışında tüm derneklerin faaliyetlerinin durdurulmasına dair kararlar alınmıştır (Aydın ve Taşkın, 2016: 436). Alınan kararlar Konseyin düşünce yapısının, demokrasiyi siyasetçilerden kurtarmak ve siyasal sistemi temizlemek üzere kurulduğunu göstermektedir (Zürcher, 2000:406).

1961 Anayasası ile devlet yapısında yer verilen Milli Güvenlik Kurulu (MGK), 1971 değişiklikleriyle genişlettiği alanını, 1982 Anayasası'nın MGK tarafından verilen tavsiye kararlarının hükümetçe öncelikle dikkate alınacağını belirtmesiyle daha da artırmaktadır. 1983 yılında çıkarılan ve MGK'nın çalışma ilke ve esaslarını belirleyen 2945 sayılı Milli Güvenlik Kanunu'nun, MGK'ya yürütmenin alanına müdahale edebilecek şekilde kendine geniş bir hareket alanı oluşturması (Beriş, 2010: 448) siyasetçilerin de artık askeri vesayete boyun eğdiğini ve 1980 öncesinde dolaylı yollarla güçlerini hissettirme çabalarının sona erdiğini göstermektedir (Aydın ve Taşkın, 2016: 436).

1961 Anayasası'nda kurula katılacak üyeler sayılmayıp kanuna bırakılmakta ve atıf yapılan kanunda da sivillerin çoğunlukta olduğu görülmekteyken, 1982 Anayasası'nda kurul üyeleri belirtilmekte ve belirtilen üyeler dâhilinde MGK'daki dengenin seçilmişler aleyhine döndüğü görülmektedir. Anayasada kurul üyeleri sayılırken, sivil yönetimin emrinde olan Genelkurmay Başkanının bakanlardan önce yazılması da anti-demokratik bir tutum göstergesidir. 1961 Anayasası'nda yer almayan Jandarma Genel Komutanının da kurulda yer aldığı görülmektedir (Tunç ve Döner, 2014: 13). İç güvenlikte önemli bir yeri bulunan Jandarma Genel Komutanının kurula alınması güvenlik için önemli bir hamle gibi gözükse de kurulun askeri vesayet organı olarak hareket etmesinden dolayı kuruldaki dengenin asker lehine dönmesine yardımcı olmaktadır.

Sivil-Askeri İlişkilerinde Demokratikleşme: Turgut Özal ve Sonrası

Askeri yönetimin gerekli gördüğü hamleleri yapmasının ardından çok partili hayata geçiş için Milli Güvenlik Konseyi'nin onayını alan partiler seçime girmekte ve emekli bir asker olan Turgut Sunalp'ın kurduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin (MDP) Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından destek görmesine (Beriş, 2010: 443) ve 12 Eylül döneminde ekonominin emanet edildiği Turgut Özal tarafından kurulan Anavatan Partisi (ANAP) aleyhine propaganda yapılmasına rağmen (Kongar, 2018:

218) 1983 seçimleri ANAP’ın zaferiyle sonuçlanmaktadır. Farklı görüşlerden politikacıların yer aldığı ANAP, devletin işleyiş yapısını iyi bilen Turgut Özal liderliğinde, militarist düzenin ekonomik ve ideolojik temellerini hedef almasına rağmen doğrudan askeri düzene karşı cephe almayan tutumuyla Türk siyasi tarihinde önemli bir dönemi başlatmaktadır (Karpat, 2016: 220).

Turgut Özal’ın (Karaosmanoğlu, 2016b: 205), askeri çevrelerce Genelkurmay Başkanı olması beklenen Necdet Öztoran yerine Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile anlaşarak Necip Torumtay’ı Genelkurmay Başkanı olarak ataması; Körfez Savaşı sırasında Ordu ile yaşanan krizde geri adım atmaması, daha önceki cumhurbaşkanlarının asker kökenli olmasına rağmen kendisinin sivil bir figür olarak Cumhurbaşkanlığı makamına çıkması bu dönemde askeri vesayetin duraksadığını gösteren örneklerdir.

Türkiye, 1980’li yılların sonuna doğru terör olayları ile karşı karşıya kalmaya başlamakta ve devam eden yıllarda terör eylemlerinin artmasına ek olarak toplumsal karışıklıklar, faili meçhul cinayetler, yolsuzluklar, ekonomik krizler ve Turgut Özal’ın 1993 yılındaki ölümünden sonra da koalisyonlar dolayısıyla siyasal krizler yaşamaktadır. Bu yıllarda siyasal yapıda oluşan otorite boşluğunu değerlendiren Ordu tekrar vesayet rolünü üstlenmektedir.

Daha önce Odalar Birliği başkanlığı da yapmış olan Necmettin Erbakan, AP’den ayrılan İslami-muhafazakâr parlamenterlerin ve “çevre”nin desteğiyle önce 1969 seçimlerinde Konya’dan bağımsız milletvekili seçilmekte (Bora, 2018: 469), 1970’te ise Milli Nizam Partisi’ni (MNP) kurarak genel başkanı olmaktadır. Türkiye’nin sorunlarının Kemalist ideolojinin uygulanmasıyla çözüleceğini düşünen 12 Mart muhtırasının gölgesinde, Kemalist ideolojinin çizdiği sınırlar dâhilinde “millet” kavramına değil de geleneksel toplumun “ümme” kavramına dayandığı iddia edilen (Sarıbay, 2005: 580) parti, AYM tarafından “laikliği zedeleyen uygunsuzca yayınlar” yaptığı ve dini siyasete alet ettiği suçlamasıyla kapatılmış (Mardin, 2017b, 105) ancak Milli Görüş düşüncesi yoluna, kurdukları Milli Selamet Partisi (MSP) ile devam etmiştir.

Sağ-sol kutuplaşmasında üçüncü yolu temsil etme iddiasıyla girdiği koalisyonlarda anahtar parti rolünü üstlenen MSP, Batı karşıtı, milli ve manevi değerlere vurgu yaparak masonluğu, Siyonizmi ve emperyalizmi düşman belleyen ve sanayileşmeye önem veren kalkınmacı bir söylemle siyasette yer edinmektedir (Bora, 2018: 470-474). 1979 İran İslam Devrimi’nin etkisiyle yaptığı eylemlerle Ordunun gözüne batmaya başlayan MSP’nin düzenlediği Konya Mitinginden bir süre sonra 12 Eylül darbesi yaşanmış ve tüm partiler kapatılmıştır. Darbe sonrası Refah Partisi (RP) olarak siyasi hayata geri dönen Millî Görüş ise, 1994 yerel seçimlerindeki başarısıyla dikkatleri tekrar üzerine toplamış; 1995 yılındaki genel seçimlerden ise birinci parti olarak çıkıp DYP ile kurduğu hükûmette Erbakan Başbakanlık makamına geçmiş ve böylece 28 Şubat’a giden süreç başlamıştır.

Dini yönelimli partilere karşı kuşkuyla bakan laik kesimin temsilcisi olarak Ordu, Refah Partisi'ne baştan beri sıcak bakmamaktadır. Ordunun ayrıca İslamcı holdinglerin sahip oldukları maddi kaynakların artmasından, İmam Hatip Okullarından mezun olan öğrenci sayısının fazlalaşmasından, RP'nin İslami projelerinden ve yine Genelkurmay Başkanlığı'nı Milli Savunma Bakanlığı'na bağlama fikrinden rahatsızlık duyduğu görülmekte; RP üyesi bazı milletvekilleri ve belediye başkanlarının yaptığı tahrik edici açıklamalar ve toplantılar Orduyu fazlaca rahatsız etmekte, Erbakan'ın Libya ziyaretinde gördüğü muamele ve dini tarikatların Başbakanlık konutuna davet edilmesi de Ordu adına bardağı taşıran damlalar olmaktadır (Heper, 2011: 288-290).

28 Şubat Darbesi'nde Medyanın Vesayetle İlişkisi

28 Şubat, Refahyol Hükûmeti'nin muhtıra ile düşmesine yol açan ve siyasetin Ordunun etkisindeki siyaset dışı güçler tarafından yeniden dizayn edilmesi hareketidir. 28 Şubat, askerinin fiilen yönetime el koymaması ve sivil aktörler ile vesayetini kurumsallaştırma çabasında olmasından dolayı "postmodern darbe" olarak anılmaktadır (Özipek, 2005: 640).

28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısına katılan komutanlar, laik demokratik cumhuriyetin karşı karşıya bulunduğu sorunların hükûmet tarafında göz ardı edilmemesini ve dini siyasi amaçlar uğrunda kullanmamasını istemişlerdir. Ayrıca bu konularda gerekli önlemlerin alınmasını aksi halde Ordu'nun tehlikeyi tek taraflı olarak ele alacağını ifade etmişlerdir. Hayli gergin geçen toplantı sonucunda Erbakan ve RP'lilerin istemeyerek de olsa imzaladığı bir bildiri yayımlanmaktadır (Beriş, 2010: 445; Heper, 2011: 293; Kongar, 2018: 282-286). Toplantı sonucunda hükûmetin Ordu ile uyumlu bir şekilde göreve devam ettiklerine yönelik açıklamalarına Ordu'nun verdiği yanıtlar olumsuz olmakta ve hükûmet ile Ordu arasında köprüler atılmaktadır. MGK'nın Mart 1997 toplantısında hükûmetin rahatsızlık duyulan konularda harekete geçileceği düşünüldüğünden komutanlarca mevcut şikayetler tekrar edilmemiş ancak Nisan 1997 toplantısında tekrar gündeme gelmiştir. 29 Nisan 1997'de Genelkurmay'ın, basın kuruluşlarına siyasi İslam'la ilgili brifingler vermeye başlaması ve buna müteakip bazı şehirlerdeki halk protestoları Hükûmet üzerindeki gerginliği artırmıştır. Bildiri sonrası oluşan bu gelişmelerden ve gerginlik ortamından rahatsızlık duyan Necmettin Erbakan, iktidar ortağı Tansu Çiller'in de önerisiyle istifasını vermekte, Ordu bu dönemde silah kullanmadan siyasal iktidar üzerinde etkinlik oluşturmakta ve demokrasiye de "balans ayarı" yapmaktadır (Beriş, 2010, 446; Heper, 2011: 294).

Bu dönemde TSK tarafından kamuoyu oluşturmak amacıyla Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay başkan ve üyelerine, akademisyenlere ve medyaya brifingler verilerek irticai faaliyetlerin milli güvenliği tehdit eden unsurlar arasında birinci sırada bulunduğu anlatılmaktadır (Kongar, 2018: 286). Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, mevcut demokratik düzene muhalefet ve şeriata duyulan özlemi gerekçe göstererek partinin kapatılması için AYM'ye dava açmakta, Ocak 1998'de RP, Anayasa Mahkemesi tarafından

“laik cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri saptandığı” ve bu eylemlerin odağı olduğu gerekçesiyle kapatılmaktadır (Aydın ve Taşkın, 2016: 577).

Yine bu dönemde başörtüsü sorunu tekrar gündem olmaya başlamakta, 28 Şubat’a kadar üniversite rektörlerine verilen özerklikle kısmen çözülebilen sorun, Yükseköğretim Kurulu ve bazı üniversite rektörlerinin tutumları ile yeniden şiddetini artırmaktadır. Yargıtay IV. Hukuk Dairesi’nin 1999 yılında verdiği türbanın serbest sayılan kıyafet sayılamayacağına yönelik kararı da (Aydın ve Taşkın, 2016: 546) mevcut vesayet ortamı desteklemektedir. 28 Şubat tarihli bildiriye, TÜRK-İŞ, DİSK, TESK, TİSK ve TOBB gibi (Aydın ve Taşkın, 2016: 546) çıkar gruplarının desteği vesayetlin kurumsallaşmasına önemli bir etki oluşturmaktadır.

Edmund Burke tarafından İngiliz Parlamentosu’nda dile getirilen, basın, yasama, yürütme ve yargının dışında “Dördüncü Güç” olduğu fikri günümüzde hala tartışmalı bir konu olmakta ve siyaset-medya ilişkisinin giriftliği bu bağlamda dikkat çekmektedir (Şahin, 2016: 274). Dördüncü güç olarak medyanın Ordu tarafından, 28 Şubat’ın meşrulaştırılması konusunda etkin olarak kullanıldığı görülmektedir. Önceki dönemlerde daha çok gazete, dergi ve radyo üzerinden yürütülen kamuoyu oluşturma işlevi teknolojinin gelişmesiyle televizyon kanalları üzerinden de görülmeye başlamaktadır. Yayın içeriklerinin TSK’nın basın mensuplarına verdiği brifingler sonucunda oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde görsel medyada Aczimendiler, RP’lilerin yaptığı aşırı davranış ve konuşmalar, gizlice çekilen zikir görüntüleri, uzun sakallı ve yeşil bayraklı insanlar devamlı olarak yer almaktadır. Basında, “irticai faaliyetlerin önlenmesine karşı halkın bilgilendirilmesi” adına RP’lilerin seküler hayat tarzına izin vermeyeceğine ilişkin duyuma dayalı haberler yayımlanmakta; başörtülü kadınlar ana haber bültenlerine çıkarılıp din adına istismar edildiği söylenmekte ya da “rejim karşıtı sinsi düşman” olarak lanse edilmektedir (Özipek, 2005: 641).

1980 Öncesi ve Sonrasının Vesayet Açısından Karşılaştırılması

1950’ye kadar siyasal iktidarla birlikte Cumhuriyet’in kurucu resmî ideolojisinin muhafızlığını yapan ve “çevre”yi baskılayan bürokratlar, DP’nin 1950 yılında iktidara gelmesiyle birlikte temel ilkelerin koruyuculuğunu üstlenmeye devam etmekte ve “çevre”nin siyasal iktidarına karşı pek de hoş bakmamaktadır. DP’nin 1950’li yılların sonuna doğru ülkede yaşanan ekonomik ve sosyal sıkıntıların da etkisiyle çoğunlukçu bir siyaset yürütmeye başlamasıyla devlet seçkinleri durumdan hoşnutsuz olmaya başlamakta ve askeri bürokratik seçkinler 1960 yılında yönetime el koyarak demokrasiyi kesintiye uğratmaktadır. DP iktidarıyla muhalefetin iktidara gelmesi konusundaki sınırlamalar kalkmakta bunun yerine iktidarın belli bir çerçeve içerisinde bırakılması tercih edilmekte bu da askeri müdahalelerin sıklaşmasına yol açmaktadır (Kayalı, 2018: 206).

1960-1965 yılları arasına bakıldığında iktidarın, siyasal sistemin bir daha çoğunlukçuluğa kaymaması için çoğulcu mekanizmalar kurma amacı içinde olduğu görülmektedir. Ancak kurulan kurumlar vesayetçi zihniyetin ürünü oldukları için belli bir ideolojiyi benimsemekte ve değerlendirmelerini onun çerçevesinde yapmakta olduğu için demokrasinin daha iyi işlemesi adına ortaya çıkan kurumlar vesayetçi odağı olmaktadır. Zühtü Arslan'ın vurguladığı gibi "yargı, siyasal liberalizmin gelişmesini engellemiştir. Bu engellenmenin temel sebebi, Türkiye'deki mahkemelerin kendileri için ilan ettikleri misyonda bulunabilir; bu misyon bireyi ve onun hak ve hürriyetlerini korumaktan çok, devleti ve onun söylemini korumaktır." Ayrıca Arslan için "böyle bir misyonun kabulü, kaçınılmaz olarak yargının siyasallaşmasına yol açmaktadır" ve "hâkimlerin siyasal inançları davaların karara bağlanmasında giderek daha önemli bir rol oynamaktadır." (Özbudun, 2016a: 36).

1970'lerde Ordu, muhtıra yoluyla tekrar anti-demokratik bir tutuma girmekte ve 1971-1973 değişiklikleriyle temel hak ve hürriyetleri kısıtlayıcı, askeri vesayeti genişletici önlemler almaktadır. 1980 sonrası ile bu dönem birbirine daha çok benzemektedir. 1960'taki darbede iktidarın çoğunlukçu ve baskıcı yapısından şikâyet edilmişken, 1971 ve 1980 askerî müdahaleleri özelinde mevcut siyasal iktidarların toplumsal olayları bastırabilecekleri kabiliyetten yoksun olduklarından dem vurulmakta ve siyasete müdahale bu şekilde meşrulaştırılmaktadır. 1960 Darbesiyle temel hak ve özgürlükler genişletilmiş olmakla birlikte vesayet potansiyeli yasal bir kimliğe kavuşmuş; 1971 ve 1980 askerî müdahalelerinden sonra ise vesayet odakları korunup temel hak ve özgürlükler kısıtlanmıştır.

1960-1980 arası AP'nin tek başına iktidarda olduğu dönemlerde bile askeri vesayetle iktidarını paylaşmayı kabul eder bir tavra bürünen Süleyman Demirel ve 1970'li yıllarla birlikte koalisyon hükûmetleri bulunmakla birlikte, 1980 sonrasında askerle çatışmadan ama onun vesayetine de boyun eğmeyen bir Turgut Özal vardır ve sonrasında yine kısa süreli koalisyon hükûmetleri bulunmaktadır. Bu yönden bakıldığında vesayetçi, siyasal iktidarda oluşan boşluklar görünür olduğunda arttığı ve bir parti tek başına iktidar olsa bile parti liderliğinin önemli olduğu görülmektedir.

Türkiye'deki askeri müdahalelerin ortak özelliği, siyasal sistemde uzun süre kalmak yerine siyasal sistemi rayına oturtup tekrar kışlaya dönme isteğinde olmalarıdır. Ordu, seçimler yapıldıktan sonra resmen siyasetten çekilmekte ancak fiili olarak siyasal iktidarı denetiminde tutmaktadır. Burada siyasal hareketlerin sürekliliğine de vurgu yapmak gerekir. 1960 darbesinden sonra kapatılan DP yerine aynı gelenekten Adalet Partisi ortaya çıkmaktadır. 1980 darbesi sonrası kapatılan Adalet Partisi'nin yerine de aynı gelenekten Doğru Yol Partisi ve Anavatan Partisi kurulmaktadır. Yine 1980 darbesinden sonra faaliyetlerine son verilen CHP'nin (1992'de tekrar açılmıştır) temsil ettiği sosyal demokrat çizgi Sosyaldemokrat Halkçı Parti ve Demokratik Sol Parti tarafından devam ettirilmiştir (Hale, 2014: 370).

1997’deki askeri müdahaleden yaklaşık bir yıl sonra Refah Partisi’nin kapatılmasına rağmen, kapatılmadan kısa bir süre önce kurulan Fazilet Partisi (FP) 2001’e kadar siyasi hayatına devam etmiş, FP’nin kapatılması sonrası ise hareket, Saadet Partisi (SP) ve Adalet ve Kalkınma Partisi olarak ikiye ayrılmıştır. Siyasal hareketlerin bu sürekliliği, Ordunun siyasal iktidarı devretmeyi kabul etmesinde önemli rol oynamaktadır.

1960 ve 1980 darbelerinde askerin direkt olarak yönetime el koyduğu görülmektedirken 1997’deki asker müdahalesinin ise “askeri demokrasi” içerisinde gerçekleştiği göze çarpmaktadır. Yurt dışından gelebilecek tepkilerin yanı sıra diğer askeri müdahalelerden farklı olarak bu dönemde belli bir halk kesiminin darbeye karşı durabileceği ve iç siyasette çatışmaların yaşanabileceği düşünüldüğünden demokrasi içinde hareket ediliyor görüntüsü içerisinde toplumsal katmanlar harekete geçirilerek iktidarın değişmesi sağlanmaktadır (Akıncı, 2013a: 49-50).

1960 ve 1971 müdahalelerinde askeri hiyerarşi dışında hareket edildiği görülmekte ve komuta kademelerinde görevden almaların yaşandığı gözlemlenmektedir (Hale, 2014: 371) 1980 ve 1997 askeri müdahalelerinde hiyerarşinin korunduğu göze çarpmaktadır.

Bu dönemlerin ortak özelliği, vesayet odaklarının Kemalist ideolojiyi benimsemekte olup laiklik ilkesine ayrı bir önem atfetmeleridir. Tüm müdahalelere bakıldığında İslami öğelerin siyasal alanda yer almasına hoş bakılmadığı görülmektedir. Ancak “dinsellik” atfedilerek laiklik ilkesiyle baskılanan grupların, devletin kendisiyle özdeşleştirdiği “dinsel”i koruyacağı ve öncelikli hale getirmeye çalışacağı göz ardı edilmektedir (Cangızbay, 2006: 76).

Ayrıca askeri müdahaleler verilen hakların rahatlıkla geriye alınabileceğini de ortaya koymaktadır (Kayalı, 2018: 207). 27 Mayıs öncesindeki demokratik hayat bir anda ortadan kaldırılmakta ve darbeden sonra siyasal iktidara bürokratik ortaklar gelmektedir. 1961 Anayasası’nda verilen özgürlükler 1971 ve 1980’de kısıtlanabilmektedir. 1997’de ise yargı ve bürokrasi ayağıyla özgürlüklerin daraltılmasına müsaade edilmektedir.

Askeri müdahalelerin söylemleri ve yapılaş gerekçeleri her dönemde farklılık gösterse de bazı vurgular sabit kalmaktadır. 27 Mayıs’ta demokrasi, 12 Mart’ta demokrasi ve Cumhuriyetin bekası, 12 Eylül’de devletin bekası ve 28 Şubat’ta demokrasi ve devletin bekası söylemleri kullanılmakta ve müdahalelerdeki anti-demokratik öğelerin artışıyla Atatürkçülüğe başvuru arasında doğru orantı tespit edilmektedir. Ordu her müdahaleyi Atatürkçülüğe atıf yaparak meşrulaştırma çabasında olmaktadır (Akıncı, 2013b: 116).

2001 yılında, Avrupa Birliği’ne üyelik kapsamında vesayetin azaltılmasına yönelik kapsamlı değişikliklerin yapıldığı görülmüş; bu değişiklikler AK Parti iktidarının ilk yıllarında miras alınıp ileriye taşınarak AB’ye adaylık statüsünün kazanılması ile birlikte yeni reformlarla sürdürülmüştür. Askeri ve bürokratik vesayet 3 Kasım 2002 tarihinde başlayan AK Parti Dönemi’nde

yer yer yine etkili olmakla birlikte, siyasete müdahale girişimlerine karşı hükûmetin direnişi ve bu direniş doğrultusunda gerçekleştirilen anayasal değişikliklerle bu etki kırılmaya çalışılmıştır.

Sonuç

Rejimin temel değerlerinin katı bir yorumunu kabul eden vesayet odakları adeta devletin muhafızlığı rolünü yaparak devleti halktan koruma içgüdüsüyle hareket etmektedirler.

Türkiye’de Osmanlı Devleti tarihinden miras olmakla birlikte Cumhuriyetin Tek Parti Dönemi’nde vesayetçi anlayışın köklerinin sağlam şekilde atıldığı bilirse de dönemin konjonktüründe dünyada da anti-demokratik rejimlerin hakimiyeti görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası demokratikleşme dalgasında Türkiye’de de çok partili hayata geçilmesi ile bir ivme görülmüş olsa dahi 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi, demokrasiye saygı duymayarak bu kazanımı çöpe atmıştır. 1961 Anayasası’nın Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en özgürlükçü anayasası olarak tanınmasına karşın vesayet anlayışının bu anayasada yer aldığı, 1982 Anayasası’na temel oluşturduğu unutulmaktadır. Sivil bürokrasi zamanla siyasallaşarak vesayet odağı olmaktan çıksa da Ordu ve yargı mensupları vesayet in dozajını gittikçe artırmıştır. 1960-1980 arası dönemde yüksek oranda halk desteğine sahip partiler iktidara gelseler de Ordunun üstünlüğünü kabul etmekte, siyasiler Ordudan çekindiğini açıkça belli etmekteydiler. 1980-2002 arasında ise partilerin ve liderlerin seçimler ve kamuoyundaki gücüne oranla Ordu, siyasiler ile anlaşma yolları aramaktan, doğrudan müdahil olmaya dek geniş bir yelpazede ağırlığını hissettirmiştir.

Bu çalışmada, Tek Parti Dönemi’ndeki seçilmiş ve atanmış iş birliğinin yanı sıra parti-devlet bütünlüğü doğrudan ve olağanlaştırılmış bir vesayeti kurumsallaştırırken, Demokrat Parti iktidarında vesayete mesafe koyulduğu açıklandı. Ancak çok partili Türkiye siyasetinde de sivil, askerî ve bürokratik vesayetin etkisinin hiç silinmediği iddia edildi. 1961 Anayasası’nın kurduğu sistem askerî ve bürokratik vesayete yasal bir zemin sunmuştu ve teknokratik vesayet denemesini de içeren bu çok aktörlü yapı 1980 sonrasında yerini askerî vesayetin belirleyici olduğu ve fakat diğer vesayet odaklarının da onun hizmetinde ya da paralelinde söylem ve eylem ürettikleri bir siyasete bıraktı. Bu birlikteliğin son örneği 28 Şubat 1997 Darbesi olmuştur. Türkiye siyasetine etki eden vesayet odakları 2000’li yıllarda da var olmaya devam etmiştir. Ne var ki, bu çalışma, 1980 sonrası vesayeti 1997’ye kadar getirip 2000’li yılların ayrı bir çalışma konusu yapılmasını önermektedir.

Vesayetçi anlayışın bu topraklardaki tarihselliğine karşın, hukuk düzeni, adaleti sağlayacak şekilde tesis edilmeli, kanunlar bu minvalde yapılmalı ve tüm kurumlar bu kanunların dışına çıkmadan işlemelidir. Kanun yapıcı olarak TBMM’ye düşen görev, bu sorumluluğu hissederek, ülkenin krizlerden uzak, demokratik bir hukuk devleti olmasını sağlayacak kanunlar çıkarmasıdır. Hükûmete ve muhalefete düşen görevler, sorunların

demokratik yollarla çözülmesi için çaba harcanması ve çözümün anti-demokratik yollarda aranmaması, iktidarın çoğulcu bir anlayışla hareket etmesi ve bütün tarafların halkın iradesine saygılı bir tutum göstermesidir.

Kaynakça

- Afyoncu, E. (2016). *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Afyoncu, E., Önal, A. ve Demir, U. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu’nda, Askeri İşyanlar ve Darbeler* (6. Baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Ahmad, F. (2015). *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980* (5. Baskı). (Çev. A. Fethi). İstanbul: Hil Yayınları.
- Ahmad, F. (2019). *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908-1914* (12. Baskı). (Çev. N. Yavuz). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akıncı, A. (2013a). Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (2), (39-58).
- Akıncı, A. (2013b). Türkiye’de Askeri Vesayetın Tesisi ve Demokratikleşmeye Olan Etkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (1), (93-123).
- Akyıldız, A. (2012). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme* (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (2011). *İkinci Adam III. Cilt 1950- 1964* (9. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2016). *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi* (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beriş, H. E. (2010). Ordu ve Siyaset. M, Türköne (Ed.), *Siyaset içinde* (413-450). İstanbul: Opus Yayınları.
- Bora, T. (2018). *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler* (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cangızbay, K. (2006). *Çok-hukukluluk, Laiklik ve Laikrasi* (2. Baskı). Ankara: Liberte Yayınları.
- Çavdar, T. (1991). *İttihat ve Terakki*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavdar, T. (2013). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze* (5. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Dahl, R. (2010). *Demokrasi Üzerine* (Çev. B. Kadioğlu). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Dede, K. (2017). Altmışlı Yılların Anayasal Gündemi ya da Bir Siyasal Özne Olarak 1961 Anayasası. M, K, Kaynar (Ed.), *Türkiye’nin 1960’lı Yılları içinde* (809-843). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, T. (2019). Demokrat Parti İktidarı ve Ordu. M, K, Kaynar (Ed.), *Türkiye’nin 1950’li Yılları içinde* (267-284). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Demirel, T. (2021). *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi* (3. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erdem, F. H., Coşkun, V. (2009). Askeri Yargı ve Askeri Vesayet. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14 (20-21), 87-136.
- Eroğul, C. (2017). *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi* (2. Baskı). İstanbul: Yordam Kitap.
- Eryılmaz, B. (2008). *Bürokrasi ve Siyaset*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Gözler, K. (2000). *Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Güneş, M. (2011). *Bir Siyasal Rejim ve Demokrasi Uygulaması Olarak: Vesayetçi Demokrasi*. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Hale, W. (2014). *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*. (Çev. A. Fethi). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Heidegger, M. (2006). *Varlık ve Zaman*. (Çev. K. H. Ökten). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Heper, M. (2006). *Türkiye Sözlüğü: Siyaset, Toplum ve Kültür*. (Çev. Z. Mertoğlu). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Heper, M. (2011). *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*. (Çev. K. Göksel). İstanbul: Doğan Kitap.
- Heper, M. (2018). *Türkiye'de Devlet Geleneği* (6. Baskı). (Çev. N. Soyarık). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İncioğlu, N. K. (2009). Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları. E. Kalaycıoğlu, A. Y. Sarıbay (Ed.), *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (303-318). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Kaliber, A. (2007). Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine. T. Bora, M. Gültekingil (Ed.), *Modern Dünyada Siyasi Düşünce: Cilt 3 Modernleşme ve Batıcılık* içinde (107-124). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaosmanoğlu, A. L. (2016a). Siyaset ve Ordu. M, Kabasakal (Ed.), *Türkiye'de Siyasal Yaşam* içinde (127-153). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Karaosmanoğlu, A. L. (2016b). Sivil-Ordu İlişkileri. M. Heper, S. Sayarı (Ed.), *Dünden Bugüne Türkiye: Tarih, Politika, Toplum ve Kültür* (Çev. K. Tanrıyar) içinde (197-209). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Karpat, K. (2014). *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din* (5. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2015). *Türk Siyasi Tarihi* (6. Baskı). (Çev. C. Elitez). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2016). *Kısa Türkiye Tarihi* (6. Baskı). (Haz. G. Ayas). İstanbul: Timaş Yayınları.

- Karpat, K. (2017). *Türk Demokrasi Tarihi* (8. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat K. (2019). *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset* (3. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayalı, K. (2018). *Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs-12 Mart* (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keskin, N. (2017). Altmışlı Yıllarda Kamu Yönetimi. M, K, Kaynar (Ed.), *Türkiye’nin 1960’lı Yılları* içinde (865-893). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kongar, E. (2018). *21. Yüzyılda Türkiye* (49. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Lewis, B. (2018). *Modern Türkiye’nin Doğuşu* (10. Baskı). (Çev. B. B. Turna). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2017a). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1.* (23. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017b). *Türkiye’de Din ve Siyaset Makaleler 3.* (21. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (1987). *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*. (Çev. S. Belli). Ankara: Sol Yayınları.
- Okutan, M. E. (2019). *Yargısal Aktivism: Türk Anayasa Mahkemesi Örneği*. (Doktora Tezi). İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2018). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*. (4. Baskı). İstanbul: Kronik Kitap.
- Ortaylı, İ ve Erdinç E. S. (2016). *İttihat ve Terakki: Osmanlı İmparatorluğu’nda Gizli Örgütlenmeler ve Darbeler*. (Haz. A. Çeker). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Özbudun, E. (2012). Türkiye’de Anayasa Yargısının Doğuşu: 1961 Anayasası Üzerindeki Kurucu Meclis Görüşmeleri. *Liberal Düşünce Dergisi*, (68), 5-18.
- Özbudun, E. (2016a). Türkiye’nin Anayasa Sorunu. M, Kabasakal (Ed.), *Türkiye’de Siyasal Yaşam* içinde (s. 23-38). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özbudun, E. (2016b). *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye* (2. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özbudun, E. (2016c). Anayasalar ve Siyasal Sistem. M. Heper, S. Sayarı (Ed.), *Dünden Bugüne Türkiye: Tarih, Politika, Toplum ve Kültür* (Çev. K. Tanrıyar) içinde (253-265). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özipek, B. B. (2005). 28 Şubat ve İslamcılar. T. Bora, M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cilt 6 İslamcılık* içinde (640-651). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özgişi, T. (2011). Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosunun Yeri. *Türkiyat Mecmuası*, 21 (2), 291-323.
- Parla, T. (1991). *Türkiye’de Anayasalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sarıbay, A. Y. (2005). Milli Nizam Partisi'nin Kuruluşu ve Programının İçeriği. T. Bora, M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 6 İslamcılık* içinde (576-590). İstanbul: İletişim Yayınları.

Shaw, J. S. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt 1*. (Çev. M. Harmancı). İstanbul: E Yayınları.

Şahin, H. (2016). Medya ve Siyaset: Karışık İlişkiler. M, Kabasakal (Ed.), *Türkiye'de Siyasal Yaşam* içinde (s. 273-297). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Şimşek, M. (2020). Çoğulculuk ve Vesayet İkileminde 1961 Anayasası. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, TBMM'nin 100. Yılı ve Milli İrade Özel Sayısı, 221-240.

Tanilli, S. (1993). *Devlet ve Demokrasi* (7. Baskı). İstanbul: Cem Yayınevi.

Tanör, B. (1997). *100 Soruda Anayasanın Anlamı* (11. Baskı). İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Toker, M. (1991). *Demokrasiden Darbeye 1957-1960*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Tunç, D. ve Döner A. (2014). MGK ve Milli Güvenlik Kavramı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(1), 3-23.

Ünsal, A. (1980). *Siyaset ve Anayasa Mahkemesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Yazıcı, S. (2017). Kuruluşundan Bu Yana Türk Anayasa Mahkemesinin Değişen Rolü, *Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluşunun 55. Yılı Anısına 55 Yıl 55 Makale* içinde (1305-1331). Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları.

Yılmaz, A. ve Güler, T. (2016). Ak Parti Hükümetleri Döneminde Siyaset ve Bürokrasi Arasındaki Güç Mücadelesinin Devlet Planlama Teşkilatı Üzerinden Okunması. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14 (2), 294-316.

Yılmaz, E. (2017). Türk Siyasi Tarihinde Askeri Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasi Hakların İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs Buhranı. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 16 (2), 21-64.

Zürcher, E. Z. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (7. Baskı). (Çev. Y. S. Gönen). İstanbul: İletişim Yayınları.

